

Het ontstaan van de Vrijzinnig-Democratische Bond

MEINE HENK KLIJNSMA*

Leden van de Vrijzinnig-Democratische Bond op excursie in het Frans Halsmuseum in Haarlem (1913)

In dit artikel wordt in kort bestek ingegaan op enkele achtergronden van het ontstaan van de Vrijzinnig-Democratische Bond (VDB): de partij die door velen als de voorloper van D66 wordt beschouwd.

Het kiesrechtvraagstuk als splijtzwam

De belangrijkste oorzaak van de oprichting van de VDB was gelegen in een meningsverschil over het kiesrechtvraagstuk. De vragen of, in welke mate, en in

welk tempo het kiesrecht moest worden uitgebreid, waren in de laatste decennia van de vorige eeuw een voortdurende bron van conflicten in liberale kring.

Tot een eerste echter grote uitbarsting kwam het in 1893-1894 naar aanleiding van de ontwerp-kieswet van Tak van Poortvliet. Dit ontwerp dat alle alfabeten en niet-bedeelde mannen het kiesrecht wilde geven, ging de meer conservatieve liberalen veel te ver. Zij brachten daarom het liberale kabinet-Tienhoven-Tak van Poortvliet ten val en scheidden zich af van de liberale moederpartij, de Liberale Unie (LU).

De tegenstanders van Tak van Poortvliet, beter bekend als de anti-takkianen, wonnen de verkiezingen waarop een conservatief-liberaal ministerie werd gevormd. De nieuwe minister van binnenlandse zaken was de behoudend geworden Samuel van Houten.

* De auteur is lid van de redactie.

Deze wet kwam in 1896 met een minder vèrgaand ontwerp van een nieuwe kieswet. Omdat de ontwerp-kieswet-Van Houten niettemin een uitbreiding van het kiesrecht zou bewerkstelligen, stemde een deel van de takkiaanse liberale kamerleden toch voor de wet; een ander deel bleef principieel en stemde tegen.

Het ontstaan van de vrijzinnig-democratische kamerclub

De verkiezingen van 1897 leverden een overwegend links-liberaal kabinet op: dat van Pierson en Goeman Borgesius. De links-liberale kamerleden vormden een eigen fractie die zich 'vrijzinnig-democratische kamerclub' noemde. Een eigen partij-organisatie werd niet gevormd, wat ook niet nodig was omdat de LU in 1897 een progressief verkiezingsprogramma had aangevaard. De vrijzinnig-democratische kamerclub was dus eigenlijk de kamerfractie van de LU. De conservatieve vrije liberalen hadden inmiddels bijna allen de LU verlaten en vormden een eigen fractie en landelijke partijorganisatie.

De vrijzinnig-democratische kamerclub kwam in de periode 1897-1901 tot nauwe samenwerking met de vier radicale kamerleden. In kringen van de in 1892 opgerichte Radicale Bond (een kleine linksliberale partij) werd dan ook geconstateerd dat de afstand tot de LU erg klein was geworden als gevolg van de koerswending van de LU naar links. Het eigen bestaansrecht werd in dit verband aan de orde gesteld. De twijfels daaromtrent werden echter ook gevoeld door de zwakte van de radicale partij-organisatie; buiten Amsterdam stelden de radicalen organisatorisch weinig voor.

Toenemende spanningen

Tussen de vrijzinnig-democratische kamerclub en het kabinet kwam het vanaf 1899 tot toenemende spanningen. Latent waren de spanningen van meet af aan aanwezig geweest. Het kabinet had de behoudende vrije liberalen nodig om over een meerderheid in de kamer te beschikken, waardoor veel hervormingsvoorstellen naar het oordeel van de vrijzinnig-democratische kamerclub nogal magertjes uitvielen. Het lidmaatschap van de ministers Lely en Goeman Borgesius van de kamerclub (beide heren waren ook kamerlid; dat was toen nog mogelijk) was in dit verband een extra complicatie.

Toch ging het in de eerste jaren van het kabinet nog wel. Ernstige moeilijkheden ontstonden pas in de periode 1900-1901 toen de leerplichtwet, de ongevallenwet

en kleine herziening van de kieswet aan de orde kwamen. De latente spanningen werden manifest en het kwam meermalen tot botsingen tussen vrijzinnig-democratische kamerleden en het kabinet. Ook groeide de kloof tussen de vrijzinnig-democratische ministers Lely en Goeman Borgesius enerzijds en de meeste, doch niet alle, vrijzinnig-democratische kamerleden anderzijds. De verdeeldheid in de vrijzinnig-democratische kamerclub zou spoedig overslaan op de LU.

De Liberale Unie zwenkt nog verder naar links

In haar verkiezingsprogramma van 1896 had de LU nog niet op een nieuwe regeling van het kiesrecht willen aandringen: men wilde eerst de werking van de kieswet-Van Houten afwachten. Toen in 1897 – als gevolg van een neergaande conjunctuur – het aantal kiezers daalde, sprak LU-voorzitter Molengraaff echter uit dat de LU voor de komende kamerverkiezingen (die van 1901) een duidelijke uitspraak over de kiesrechtkwestie zou moeten doen. De periodieke bestuursverkiezingen van datzelfde jaar leverden een linkser bestuur op, zodat de door Molengraaff gewenste actie mogelijk werd.

In januari 1900 deed het bestuur van de LU een circulaire uitgaan, waarin het zich uitsprak ten gunste van algemeen mannenkiesrecht en het wegnemen van de grondwettelijke belemmering voor vrouwenkiesrecht. Vanwege haar radicale inhoud werd dit geschrift ook wel de 'roode circulaire' genoemd.

De 'roode circulaire' leidde tot grote beroering in de liberale gelederen. Niet alleen tegenstanders van een forse uitbreiding van het kiesrecht, maar ook diegenen die om tactische redenen bezwaren hadden roerden zich heftig. Het tactische bezwaar was gelegen in het feit dat de kiesrechtplannen van het bestuur een nieuwe grondwetswijziging nodig maakten waarvoor de noodzakelijke tweederde meerderheid niet aanwezig zou zijn, waardoor de liberalen tot de oppositie zouden zijn veroordeeld.

Het bestuur van de LU stelde zich evenwel op de algemene vergadering van 2 juni, toen de circulaire werd behandeld, uiterst tactvol op. Zo wilde het de voor invoering van het algemeen kiesrecht noodzakelijke grondwetsherziening niet tot een urgent programma-punt verklaren. Daaraan zou later een aparte vergadering worden gewijd. De algemene vergadering sprak zich dan ook in grote meerderheid uit voor de kiesrechtplannen van het bestuur. Op één punt werd de koers nog iets naar links bijgesteld: ook de onmiddellijke invoering van algemeen vrouwenkiesrecht werd geëist.

Op weg naar de breuk

Op 24 december 1900 zette het bestuur van de LU de volgende stap: de convocatie van de algemene vergadering waarop het verkiezingsprogramma zou worden vastgesteld, bevatte een bestuursvoorstel waarin invoering van het algemeen kiesrecht tot urgent programmapunt werd verklaard. Bovendien werd van alle kamerkandidaten van de LU instemming met deze urgentie verlangd.

De oppositie in liberale kring was nu veel sterker dan in juni. Dat bleek ook op de algemene vergadering van 26 januari bij de behandeling van de urgentieverklaring. Na lange discussies werd het bestuursvoorstel met 44 tegen 33 stemmen verworpen. Als reactie verklaarde het bestuur zich te zullen beraden op nadere stappen, waarop de vergadering in verwarring uiteen ging.

Er werden van verschillende kanten pogingen ondernomen om tot een vergelijk te komen. Pogingen die alle mislukten. Het bestuur besloot vervolgens de enig juiste conclusie te trekken uit zijn nederlaag: aftreden. Dat gebeurde op 29 januari 1901. Hierop werd een extra algemene vergadering uitgeschreven. In dezelfde tijd (begin februari) maakten de progressief-liberale kiesverenigingen van Arnhem en Middelburg zich los uit het verband van de LU. Beide kiesverenigingen verklaarden te streven naar de oprichting van een nieuwe links-liberale partij.

In kringen van de Radicale Bond en de ANWV (Algemeen Nederlandsche Werkliedenvereniging: de links-liberale vakcentrale) werd toenadering gezocht met de uitgetreden. De tijd leek rijp voor liberale partijvernieuwing.

De geboorte van een nieuwe partij

In februari volgden de gebeurtenissen elkaar snel op. Het belangrijkste was de algemene vergadering van de LU van 16 februari 1901. De laatste verzoeningspogingen mislukten, en nog op de vergadering trad het oude bestuur (min één dissident) te zamen met ongeveer 15 kiesverenigingen (goed voor een kwart van de leden van de LU) uit de liberale moederpartij. Tot de uitgetreden behoordden ook 11 leden van de vrijzinnig-democratische kamerclub, namelijk de heren Drucker, Bos, Kerdijk, Marchant, Heldt, Veegens, De Klerk, Fokker, Pijnacker Hordijk, Hartogh en Van Gilse. De rest van de kamerclub, waaronder prominenten als Goeman Borgesius, Lely en Rink, bleef de LU evenwel trouw. Twee van de vier radicale kamerleden (Ketelaar en Nolting) zouden zich later ook aansluiten bij de uitgetreden, zodat de in maart gevormde VDB-

fractie 13 leden zou gaan tellen.

De uitgetreden zochten contact met de leiding van de Radicale Bond met als doel de oprichtingsvergadering van een vrijzinnig-democratische partij te convoceren. Deze convocatie ging vergezeld van een adhesiebetuiging van 200 vooraanstaande links-liberalen en radicalen, waaronder – uniek voor die tijd – ook de dames Aletta Jacobs en Anette Versluys-Poelman.

Een week voor de oprichtingsvergadering werden de concept-beginselverklaring en het concept-verkiezingsprogramma gepubliceerd. In de beginselverklaring werd het bekende vrijzinnig-democratische adagium der positieve vrijheid geformuleerd: de overheid diende te bevorderen dat maatschappelijke oorzaken van de ongelijkheid in ontwikkelingsvoorwaarden van burgers zouden worden weggenomen; aldus zou vrijheid voor allen mogelijk worden. Het verkiezingsprogramma was in feite een verkorte versie van dat van de LU met als belangrijkste verschil uiteraard de urgentie van het algemeen kiesrecht.

Op 17 maart 1901 vond de oprichtingsvergadering van de VDB plaats, en wel in het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen te Utrecht. Een kleine 200 personen, waaronder afgevaardigden van 27 kiesverenigingen, werkten in hoog tempo en in een opgewekte stemming (dit ondanks de onverwarmde zaal) de agenda af. De vergadering koos ook een bestuur; in dit eerste hoofdbestuur van de VDB waren beide componenten van de nieuwe partij, links-liberalen en radicalen, ongeveer even sterk vertegenwoordigd. Met Anette Versluys-Poelman, kreeg de VDB als eerste landelijke partij een vrouwelijk bestuurslid. Zo kreeg de vrijzinnig-democratische stroming gestalte in een afzonderlijke politieke partij.

Bronnen:

Oud, P.J., *Honderd jaren*, Assen 1982.

Taal, G., *Liberale en radicalen in Nederland 1872-1901*, Den Haag 1980.